

JÓZEF KOREDZUK

ORCID: 0000-0002-3471-586X

Uniwersytet Wrocławski
jozef.koredczuk@uwr.edu.pl

Stosunek biskupa Józefa Kazimierza Kossakowskiego do reform polityczno- -prawnych w Polsce doby stanisławowskiej

Jako do ostatniej kropli krwi wiary św. katolickiej
i wolności narodowej bronić będę bez prywaty¹.

Józef Kazimierz Kossakowski herbu Ślepowron przydomek Korwin jest jednym z najbardziej znanych przedstawicieli polskiej hierarchii kościelnej. Nie doczekał się on dotąd pogłębionej biografii, mimo że postawa jego w okresie rządów Stanisława Augusta Poniatowskiego doczekała się wielu negatywnych, na ogół, ocen².

Urodził się 16 marca 1738 roku w Szyłach (w pow. kowieńskim). Pochodził ze znanego na Litwie rodu szlacheckiego, był bratem hetmana litewskiego Szymona, a także senatorów — kasztelana inflanckiego Antoniego i wojewody witebsko-brasławskiego Michała. Po śmierci w 1743 roku jego ojca Dominika (stolnika żmudzkiego) opiekę nad nim roztoczyli jego wujowie — bracia jego matki Marianny Zabiellówny — Antoni i Józef Zabiellowie. Przeszedł do historii przede wszystkim jako biskup inflancko-piltyński. Zanim objął jednakże ten urząd, piastował wcześniej godność podczaszego kowieńskiego, którym został w 1758 roku

---

¹ Rota przysięgi, jaką złożył Kossakowski, przystępując w 1768 r. do konfederacji barskiej, cyt. za: W. Konopczyński, *Konfederacja barska. Przebieg, tajemne cele i jawne skutki*, t. 2, Poznań 2017, s. 137.

² Podstawową literaturę na temat osoby biskupa Józefa Kazimierza Kossakowskiego podaje Kamil Michaluk, por. *idem*, *Polityka i orientalne inspiracje w czasach Sejmu Wielkiego na przykładzie Rozmowy Solona z Kadmym biskupa Józefa Kazimierza Kossakowskiego*, „Studia Pelplińskie” 2017, s. 303, przyp. 1.

po rezygnacji z tego urzędu Józefa Zabięły. Już wtedy, mając zaledwie dwadzieścia lat, posłował z tego powiatu na sejm. Natomiast dzięki wsparciu Antoniego Zabięły (łowczego litewskiego) jako stronnik saski został w 1761 roku wybrany na posła kowieńskiego na sejm ekstraordynaryjny³. Wobec zerwania sejmu Kossakowski nie zdołał, ku swemu żalowi, wygłosić przygotowanej mowy, ale August III wynagrodził mu tę przykrość, mianując go swoim szambelanem⁴. Od swojego wuja A. Zabięły Kossakowscy przejęli metody uprawiania polityki i dzięki lawirowaniu między stronnictwami z czasem stali się nowymi magnatami⁵.

Piastował ponadto urząd sędziego ziemskiego kowieńskiego, kustosa kapituły wileńskiej⁶ oraz od 1775 roku biskupa cyneńskiego *in partibus infidelium* z obowiązkami biskupa pomocniczego wileńskiego (w Trokach) i pisarza wielkiego litewskiego.

Pod koniec panowania Augusta III nawiązał bliższe kontakty z podskarbin wielkim litewskim Jerzym Flemmingiem, który wprowadził go w świat polityki i z którym bywał na sejmikach i trybunałach. Dlatego też nie dziwi, że na sejmie konwokacyjnym w 1764 roku wraz z całą rodziną poparł kandydaturę Fryderyka Krystiana Wettyna, syna Augusta III, na tron Polski⁷. Będąc stronnikiem Wettynów, znalazł się w opozycji do wybranego na króla Stanisława Augusta i następnie związał się z konfederacją barską. Od października 1769 roku przebywał pół roku w areszcie domowym. Ponieważ jego związki z konfederacją raczej nie wynikały z pobudek patriotycznych, dość łatwo przeszedł na pozycje prorosyjskie, którym pozostał wierny aż do śmierci⁸. Jedynie na krótko po pierwszym rozbiore pogodził się z rzeczywistością i dał przekonać do współpracy z obozem rządzącym, ale doprawdy był to najkrótszy epizod w jego życiu.

W marcu 1781 roku, po śmierci biskupa inflanckiego Antoniego Sierakowskiego, Kossakowski, dotychczasowy sufragan trocki, żądny tytułów, władzy i nowych źródeł dochodów został jego następcą⁹. Pomogły mu w tym względy, ja-

³ M. Jusupović, *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabięłłów w latach 1733–1795*, Warszawa 2014, s. 128–129. Więcej o tym sejmie por. I. Lewandowska-Malec, *Sejmy nadzwyczajne w dziejach polskiego parlamentaryzmu*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 10, 2007, s. 51–62.

⁴ A. Zahorski, *Kossakowski Józef Kazimierz h. Ślepowron, przydomek Korwin (1738–1794), biskup inflancki, pisarz, targowiczanie*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 14, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968–1969, s. 268.

⁵ V. Dolinskas, *Simonas Kosakovskis. Politinė ir karinė veikla Lietuvoje Didžiojoje Kunigaikštystėje 1763–1794*, Vilnius 2003, s. 133.

⁶ Traktowanego przez kapitułę z dużą dozą nieufności, ponieważ jej członkowie podejrzewali go — nie bez powodów — o niesumienność i zamiar wzbogacenia się kosztem wspólnego kapitulnego majątku; T. Kasabuła, *Ignacy Massalski biskup wileński*, Lublin 1998, s. 165.

⁷ A. Zahorski, *loc. cit.*

⁸ E.M. Ziółek, *Biskupi senatorowie wobec reform Sejmu Czteroletniego*, Lublin 2002, s. 52; W. Konopczyński, *Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej*, Kraków 1917, s. 350–351.

⁹ Już w 1763 roku był desygnowany przez króla na to biskupstwo, ale biskup Ignacy Massalski, będący jego protektorem, nie zezwolił na opieczęctowanie jego prezenty na tę prelaturę; M. Rut-

kimi cieszył się u Ottona Magnusa von Stackelberga¹⁰, będącego w latach 1772–1775 ambasadorem rosyjskim w Rzeczypospolitej, a w latach 1772–1790 posłem nadzwyczajnym i ministrem pełnomocnym. Po 1775 roku był on faktycznym współrządcą państwa, z którym król Stanisław August Poniatowski konsultował wszystkie decyzje. Kossakowski przyjaźń z Stackelbergiem stale pogłębiał, a od roku 1787 pobierał stałą pensję w wysokości 1500 dukatów z kasy ambasady rosyjskiej¹¹. Na krótki czas zrezygnował z jej pobierania po przyjęciu przez posłów przysięgi o niepobieraniu pensji zagranicznych, ale jedynie w okresie od 1789 roku do 1 stycznia 1791 roku¹². Jak napisał Richard Butterwick: „Kossakowski chętnie przyjmował dukaty od króla, ale jeszcze chętniej został przyjacielem i konfidentem Stackelberga”¹³. Podobnie ocenił Kossakowskiego Zdzisław Obertyński — jako człowieka ogromnych zdolności, ale słabego charakteru, który mając niemały majątek, starał się jednak ustawicznie o dalsze powiększanie swoich dochodów¹⁴. Pieniądze, które otrzymywał Kossakowski, można stwierdzić, że były dobrze zainwestowane. W ocenie bowiem Stackelberga biskup inflancki Kossakowski „ze względu na zdolności, rozum, niezachwiane przekonania i znajomość praw mógł kierować całą przyszłą działalnością”¹⁵. Jak czas pokaże, nie pomyłono się co do jego osoby. Przechodząc bowiem na żołąd rosyjski, dbał, by na skutek przeprowadzanych reform nie ucierpiały interesy jego mocodawcy, czyli Rosji.

Będąc wybitnie zdolnym, Kossakowski wykorzystał swoje zdolności wyjątkowo pod kątem korzyści osobistych i rodzinnych. Mając duże aspiracje, zaczął od walki o władzę na Litwie z Antonim Tyzenhauzem, podskarbin nadwornym litewskim, a następnie po jego upadku z przywódcą stronnictwa dworskiego na Litwie Joachimem Chreptowiczem¹⁶. Tyzenhauz od 1766 roku zarządzał wszystkimi dobrami królewskimi na Litwie, które w większości tam się znajdowały. Stał się rzeczywistym wielkorządcą Litwy, dzielącym się niemal z nikim swoimi wpływami i władzą, co oczywiście przysparzało mu wielu wrogów. Obalenie jego stało się głównym celem walczących o władzę na Litwie marszałka nadwornego

kowska, *Józef Kazimierz Korwin Kossakowski (1738 – 1794)*, [w:] *Pisarze polskiego oświecenia*, t. 2, red. T. Kostkiewiczowa, Z. Goliński, Warszawa 1994, s. 360.

¹⁰ A. Zahorski, *op. cit.*, s. 269; T. Kasabuła, *op. cit.*, s. 167.

¹¹ Formalnie była to zapłata za cesję przez niego na rzecz Rosji zadłużonej wsi Chrząsno. On sam natomiast tę pensję traktował jako rekompensatę za dobra biskupstwa pozostające poza kordonek rosyjskim; M. Rutkowska, *op. cit.*, s. 369.

¹² A. Zahorski, *op. cit.*, s. 269–270. Natomiast w samym tylko roku 1791 zyskał 8 tys. dukatów, wcześniej zaś pobierał 1500 dukatów rocznie; J. Łojek, *Wokół sporów i polemik. Publicystyka historyczna*, Lublin 1991, s. 162; W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1, Warszawa 1991, s. 252–253.

¹³ R. Butterwick, *Polska rewolucja a Kościół Katolicki 1788–1792*, Kraków 2012, s. 115–116.

¹⁴ Z. Obertyński, *Litewskie plany polskich kapucynów*, „Ateneum Kapłańskie” 14, 1939, z. 1, s. 28.

¹⁵ T. Soplita [A. Wolański], *Wojna polsko-rosyjska 1792 r.*, t. 2. *Kampanja litewska*, Poznań 1922, s. 15.

¹⁶ A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź 2005, s. 223, przyp. 2.

koronnego Franciszka Rzewuskiego i Kossakowskiego¹⁷. Kto zarządzał królewskimi, ten miał pieniądze, które były potrzebne Kossakowskiemu, mającemu więcej aspiracji politycznych niż pieniędzy¹⁸. Ostateczne obalenie Tyzenhauza w 1780 roku oznaczało nie tylko pozbycie się przez Kossakowskiego konkurenta politycznego, lecz także zniszczenie całej jego reformatorskiej działalności.

Decyzje podjęte przez Kossakowskiego w latach 1772–1781 zaważyły na gradacji jego przyszłych celów. Należały do nich: poszukiwanie bogatszego biskupstwa, starania o polepszenie majątkowego statusu rodziny i przede wszystkim kurczowe trzymanie się opcji rosyjskiej jako najpewniejszej¹⁹. Przesądziło to o skierowaniu kroków przez Kossakowskiego do ambasady rosyjskiej, do Stackelberga, który w czasie pełnienia służby w Polsce kierował między innymi pracami Rady Nieustającej, organu, przez który przechodziły wszelkie najważniejsze decyzje personalne w ówczesnej Rzeczypospolitej. Kossakowski, który był jej członkiem w latach 1782–1786, wszedł do niej na życzenie Stackelberga²⁰. Uczestnicząc w jej pracach, przyczynił się do przyjęcia przez nią korzystnych dla frakcji zabiełłowskiej rezolucji. Postarał się także o wprowadzenie do Rady Józefa Zabięły²¹. Sam natomiast w 1782 roku został powołany na konsyliarza Rady Nieustającej w Departamencie Sprawiedliwości, w latach zaś 1784–1786 był jego prezydentem.

Natomiast na sejmie „dogrumowskim” w 1786 roku hetman Franciszek Ksawery Branicki próbował przeciągnąć Kossakowskiego na stronę opozycji przeciwkrólewskiej, obiecując mu wyjednać koadiuturę biskupstwa płockiego, jednak bez rezultatu. Kossakowski trzymał się bowiem ambasadora rosyjskiego i zachowywał neutralność²². Dzięki niemu otrzymał ostatecznie w grudniu 1791 roku — wbrew niemile zaskoczonemu biskupowi Ignacemu Massalskiemu — koadiuturę biskupstwa wileńskiego. Nie było to to samo co biskupstwo krakowskie, ale zawsze coś. Niewykluczone, że gdyby wcześniej jego ambicje zostały zaspokojone i powierzono mu intratniejszą diecezję niż inflancka, dokonałby on innych wyborów politycznych niż te, które zaprowadziły go ostatecznie na szubienicę²³.

Dopóki było to możliwe, Kossakowski nie chciał wkraczać na drogę konfliktu z możnymi i samym królem. Czas przed Sejmem Wielkim i ówczesne wypadki zmusiły go jednak do coraz bardziej jasnego opowiedzenia się za stronnictwo

¹⁷ J. Łojek, *Portret podskarbiego*, [w:] *idem, Wokół sporów i polemik. Publicystyka historyczna*, Lublin 1991, s. 80, 84.

¹⁸ R. Butterwick, *Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788–1792*, s. 115.

¹⁹ K. Michaluk, *Kariera ks. Józefa Kazimierza Kossakowskiego po upadku konfederacji barskiej*, „Studia Elckie” 19, 2017, nr 2, s. 162.

²⁰ A. Zahorski, *op. cit.*, s. 269.

²¹ M. Jusupović, *op. cit.*, s. 131.

²² A. Zahorski, *loc. cit.* Na temat tego sejmu por. A. Danilczyk, *Afera Dogmurowej a konsolidacja opozycji antykrólewskiej w latach 1785–1786*, „Kwartalnik Historyczny” 111, 2004, nr 4, s. 47–81.

²³ R. Butterwick, *Konstytucja 3 maja. Testament Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Warszawa 2021, s. 114.

twem rosyjskim, do tego stopnia, że w toku debat sejmowych był wyszydzany jako „moskal”²⁴.

W okresie poprzedzającym rozpoczęcie obrad Sejmu Czteroletniego Stanisław August nie miał żadnych złudzeń co do postawy Kossakowskiego, który zwrócił się do Stackelberga przeciw królowi i prymasowi Michałowi Poniatowskiemu w dążeniu do realizacji swoich nadziei na przeniesienie do Krakowa lub Wilna. Pragnął on bowiem wprost rozpaczliwie bardziej intratnego biskupstwa niż inflanckie, które piastował²⁵.

Jako senator brał udział w obradach Sejmu Czteroletniego, występując jako przeciwnik stronnictwa reformy i Konstytucji 3 maja. Biskup i jego rodzina należeli bowiem do fanatycznych teoretyków republikanizmu szlacheckiego²⁶. Negatywne nastawienie Kossakowskiego do reform Sejmu i Konstytucji wynikało także z faktu, że był on jednym z najbardziej zaprzędanych ambasadorom rosyjskim polityków polskich²⁷. Mimo to w 1792 roku król Stanisław August poprosił go, by współpracował z kasztelanem i marszałkiem kowieńskim Ignacym Józefem Zabiełą nad zaprzysiężeniem Konstytucji przez sejmik kowieński²⁸. Przez cały okres trwania sejmiku Kossakowski ściśle współpracował z Stackelbergiem, a następnie Jakowem Iwanowiczem Bułhakowem²⁹.

Między innymi jesienią 1788 roku, gdy rozstrzygały się losy Rady Nieustającej, Kossakowski był obrońcą jej Departamentu Wojskowego (zlikwidowanego 3 listopada tego roku), a następnie samej Rady (zlikwidowanej 19 stycznia 1789 roku), proponując, by jej nie likwidować, lecz jedynie odebrać jej uprawnienia do interpretacji praw³⁰. Kwestia ta nawet wśród członków samej Rady budziła kontrowersje. Kossakowski odnośnie do niej na posiedzeniu 12 listopada 1788 roku mówił: „Znam ja, iż poruczenie Radzie tłumaczenia praw, ściągającego ohydę na same nasze prawa i na piszących, jest i być może najsilniejszym argumentem powstania na Radę”³¹. Członkowie Rady byli za pozbawieniem jej uprawnień do interpretacji prawa, ale pozostawieniem jej uprawnień do egzekwowania prawa. Ostatecznie i tych, i tych uprawnień Radę pozbawiono. Broniąc zaś Rady przed likwidacją, Kossakowski zarzucił posłom uchybienie form prawnych, gdyż nie

²⁴ K. Michaluk, *Kariera ks. Józefa po upadku konfederacji barskiej*, s. 163.

²⁵ R. Butterwick, *Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788–1792*, s. 115, 258.

²⁶ A. Darowski, *Wstęp*, [w:] *Pamiętniki Józefa Kossakowskiego biskupa inflanckiego 1738–1788 z portretem*, wyd. A. Darowski, Warszawa 1891, s. 3–5.

²⁷ A. Stroynowski, *op. cit.*, s. 345, przyp. 5.

²⁸ M. Jusupović, *op. cit.*, s. 132.

²⁹ Który był posłem rosyjskim w Rzeczypospolitej w latach 1790–1792, usiłującym hamować reformy Sejmu Czteroletniego, a następnie wspierającym konfederację targowicką.

³⁰ A. Zahorski, *loc. cit.*

³¹ Cyt. za: W. Szczygielski, *Krytyka parlamentarna Rady Nieustającej w początkach obrad Sejmu Wielkiego a problem konstytucyjnej reformy władz wykonawczych państwa*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2, 2003, nr 2, s. 73.

było wcześniej projektu oddanego pod deliberację w tej sprawie³². Swoje stanowisko odnośnie do Rady podtrzymywał do końca, podkreślając, że z powodu „niemiłych wspomnień” związanych z jej powstaniem nigdy nie powinno być do niej likwidacji. A sejmowi, który ją zniósł, zarzucił, że doprowadził tym samym do nierządu i następnie dąży do dyktatury³³.

Natomiast broniąc Departamentu Wojskowego Rady, Kossakowski snuł przewidywania,

że władza wojskowa, nie widząc pana nad sobą, jak tylko co dwa lata, i to na krótki czas, czuje się naprawdę, jak dawni hetmani, od nikogo niezależna. Któż zaręczy, że jej kroki zgodne będą zawsze z myślą prawodawców, że nie ona wedle Sejmu, ale Sejm do jej woli nie będzie musiał stosować się; że jednym słowem, zwierzchność wojskowa nie stanie się groźna dla najwyższej władzy politycznej i cywilnej?³⁴

Tuż przed otwarciem sejmu w 1788 roku wydał anonimowo książkę pt. *Obywatel* (z godłem *Si quid novisti rectius istis etc.*, Warszawa 1788). Mimo że była to książka z zakresu tak popularnej wówczas literatury wychowania moralnego, zawarł w niej uwagi do poprawy rządu, a konkretnie dotyczące sejmików, palestry i sądów. Domagał się także w tym dziele jasnego określenia kompetencji władzy samorządowej i centralnej gwoli usprawnienia ich działania³⁵. Także podczas trwania Sejmu Czteroletniego opublikował *Rozmowę Solona z Kadym* i *Fragment z rękopisa arabskiego*, dwa paszkwile wymierzone przeciwko przywódcom stronnictwa antyrosyjskiego³⁶. Pierwszy był skierowany przeciwko Ignacemu Potockiemu i Hugonowi Kołłątajowi. Było to o tyle dziwne, gdyż Kossakowski przewodniczył deputacji konstytucyjnej od czasu jej rozszerzenia przez sejm o podwójnym składzie³⁷.

W trakcie obrad Sejmu Czteroletniego, mimo pozornie dobrych relacji z królem, Kossakowski zdecydowanie przeciwstawiał się wszelkim propozycjom mającym na celu zmianę dotychczasowych zasad sukcesji tronu, rozsyłając między innymi bliżej niezidentyfikowane pisma antysukcesyjne do sejmików³⁸. Frontalny atak w tym zakresie przeprowadził na posiedzeniu Sejmu 17 września 1790 roku, wygłaszając mowę w obronie elekcyjności tronu w Polsce. Podkreślił w niej, że począwszy od roku 1607 do 1736, wiele konstytucji polskich zawierało gwarancję, że „ten *pro hoste patrie et perduelli* będzie sądzony, co by się odważył proponować sukcesję tronu”. Przypomniał także królowi, że jego poprzednicy kil-

³² W. Kalinka, *op. cit.*, t. 1, s. 288.

³³ E.M. Ziółek, *op. cit.*, s. 85.

³⁴ W. Kalinka, *op. cit.*, t. 1, s. 167.

³⁵ J. Malec, *Polska myśl administracyjna XVIII w.*, Kraków 1986, s. 82–83.

³⁶ W. Smoleński, *Publicyści anonimowi z końca wieku XVIII*, „Przegląd Historyczny” 14, 1912, z. 2, s. 195.

³⁷ A. Zahorski, *op. cit.*, s. 270.

³⁸ A. Grześkowiak-Krwawicz, *O formę rządu czy o rząd dusz? Publicystyka polityczna Sejmu Czteroletniego*, Warszawa 2000, s. 30.

kakrotnie deklarowali, iż naród może się uważać za wolnego od przysięgi, gdyby panujący kiedykolwiek chciał za życia swego następcę na tron wprowadzać³⁹. Do tego stopnia był przeciwny zmianom następstwa tronu, że każdemu, kto za nimi się opowiadał, groził uznaniem go za wroga ojczyzny⁴⁰. Odpowiedź ze strony zwolenników Stanisława Augusta otrzymał niemal natychmiast w postaci pisemka Kołłątaja zatytułowanego *Zastanowienie się nad tym, co to jest iurata fides osób należących do rządu Rzeczypospolitej* (Warszawa 1790). Kołłątaj w pisemku tym stwierdził, że biskup, a dokładniej — zwolennicy elekcji, popierają „wyraźnie interes moskiewski”. Ludzie pokroju Kossakowskiego przygotowują bowiem tron dla faworyta Katarzyny II księcia Grigorija Aleksandrowicza Potiomkina. Zdaniem Kołłątaja głoszona przez Kossakowskiego *iurata fides* okazała się *fides coniurata* spiskiem i zdradą „na zgubę Rzeczypospolitej”⁴¹. Nad Kossakowskim, który w trakcie tej dyskusji nie chciał uchodzić za zwolennika Rosji, ciążyła jednak pamięć o dawnych jego związkach ze Stackelbergiem i podejrzewano go, że do nowych z Jakowem Bułhakowem się zabiera⁴². Bułhakow wymieniał go jako jednego z dwóch biskupów (oprócz Jana Stefana Giedroycia, biskupa żmudzkiego), których mógł być zawsze pewny⁴³.

W trakcie dyskusji nad ustawą rządową źródła słabości Rzeczypospolitej Kossakowski doszukiwał się w *liberum veto* oraz „niedołężności rządów”, czyli chronicznej niemocy władzy wykonawczej. Przyczyn ich jednak upatrywał w złym lub źle sformułowanym prawie, a nie w ludziach. Nie osoby obejmujące urzędy, lecz „ciemne” prawa ponosiły odpowiedzialność — zdaniem Kossakowskiego — za niedowład rządów i kryzys w państwie. Ganił także posłów pragnących rozliczyć przeszłe sejmy „niemiłe” — jak je określił. W ten sposób nie musiał rozliczać ani siebie, ani członków swojej rodziny za działania poprzedzające zwołanie Sejmu Czteroletniego, za które musiałby także potępić siebie i swoją rodzinę⁴⁴.

Negatywne stanowisko zajął także odnośnie do projektu posła krakowskiego Stanisława Sołtyka, przewidującego reprezentację 12 przedstawicieli miast w sejmie z głosem czynnym „w okolicznościach jedynie tyczących miast”. Twierdził, że jest to sprzeczne z prawami kardynalnymi oraz uchwaloną wcześniej ustawą o sejmikach. Był także niechętny znacznym gwarancjom samorządności miejskiej, postrzegając ją przez pryzmat najczęściej pojętego interesu stanowego szlachty. Jak bowiem stwierdzał, „przestronna władza municypalności” miała wypowiadać „otwartą wojnę wewnętrzną między stanami”, Kossakowski doszukiwał się tu analogii do wydarzeń znanych z Francji. Mimo że projekt Sołtyka

³⁹ W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 2, Warszawa 1991, s. 386–387.

⁴⁰ A. Darowski, *op. cit.*, s. 5.

⁴¹ A. Grześkowiak-Krwawicz, *op. cit.*, s. 23–24, 285–286.

⁴² W. Kalinka, *op. cit.*, t. 2, s. 385.

⁴³ E.M. Ziółek, *op. cit.*, s. 51.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 79, 85.

upadł, kwestionowany przepis znalazł się ostatecznie w ustawie z 18 kwietnia 1791 roku Miasta nasze królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej, a więc tym samym w Konstytucji 3 maja⁴⁵.

Kossakowski należał do najbardziej aktywnych przywódców politycznych, zalewających kraj setkami pism politycznych przeciwnych reformom Sejmu Czteroletniego. Sam był między innymi autorem *Rozmowy Solona z Kadym*, paszkwilu skierowanego przeciwko Kołłątajowi i Ignacemu Potockiemu. Także *Czarownica* Kossakowskiego była niewybrednym atakiem na Konstytucję 3 maja oraz zjadliwym paszkwilem na twórców ustawy rządowej⁴⁶. Być może była to zemsta Kossakowskiego na Kołłątaju, jako że ten w 1788 roku, pisząc o żalonym stanie Rzeczypospolitej, obwiniał o to między innymi duchowieństwo, które swoją postawą do tego doprowadziło. Jako przykład w tym zakresie Kołłątaj wskazał Kossakowskiego, o którym napisał: „Nie pomoże bynajmniej romans o złym i dobrym napisany plebanie⁴⁷, trzeba, żeby był cnotliwy i znający się na swym powołaniu biskup, trzeba, żeby umiał prawa i obowiązki stanu swego, żeby je przyzwoicie pełnił, a będziemy mieli dobrych księży”⁴⁸.

By nie dopuścić do uchwalenia konstytucji, Kossakowski i hetman Franciszek Ksawery Branicki porozsyłali gońców do swoich przyjaciół, wołając na gwałt, by ci stawili się w Warszawie 5 maja 1791 roku, kiedy to pierwotnie planowano przyjęcie konstytucji. Kossakowski uczestniczył także w naradzie w nocy z 2 na 3 maja u Bułhakowa, podczas której uchwalono taktykę, by nie dopuścić do głosowania nad Konstytucją 3 maja. To wówczas między innymi nakłoniono posła kaliskiego Jana Suchorzewskiego do odegrania sławnej roli mającej na celu niedopuszczenie do głosowania⁴⁹.

Ostatnią próbą z jego strony powstrzymania uchwalenia konstytucji była odmowa jej podpisania przez Kossakowskiego jako przewodniczącego deputacji konstytucyjnej 5 maja 1791 roku. Odmowę swoją uzasadniał tym, że ustawa rządowa nie przeszła formalnie przez sejm, stąd deputacja, która przysięgała nie podpisywać żadnego prawa nieprzyjętego większością lub jednomyślnie, uważała się za zwolnioną od jej podpisania. Odpowiedział mu na to poseł krakowski Aleksander Linowski, iż: „Rewolucji zbawiennej charakterem [...] być powinno czy-

⁴⁵ M. Pasztor, *Hugo Kołłątaj na Sejmie Wielkim w latach 1791–1792*, Warszawa 1991, s. 77–78, 113, przyp. 43; R. Lis, *Od pochwały „demokracji szlacheckiej” do krytyki „rządu monarchiczno-demokratycznego”*. *Konfederacja targowicka a tendencje rozwojowe szlacheckiego republikanizmu*, „Politeja” 55, 2018, nr 4, s. 52.

⁴⁶ A. Grześkowiak-Krwawicz, *op. cit.*, s. 46, 56, 324.

⁴⁷ Kołłątaj nawiązał tu utworu Kossakowskiego *Ksiądz pleban*, którego drugie wydanie ukazało się właśnie w 1788 r. Kossakowski jako autor *Księdza plebana* był pod urokiem twórczości Ignacego Krasickiego, o którego stosunku do reform doby stanisławowskiej por. J. Koredczuk, *Stosunek biskupa Ignacego Krasickiego do reform polityczno-prawnych w Polsce doby stanisławowskiej*, „Prawo. Studia Historycznoprawne” 332, 2021, s. 37–53.

⁴⁸ R. Butterwick, *Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788–1792*, s. 310.

⁴⁹ W. Kalinka, *op. cit.*, t. 2, s. 503, 505.

nić zgodnie, czynić prosto i porzucić kręte przebiegłości. Nic nie może uwolnić Prześwietną Deputację Konstytucyjną od podpisu ustawy, wszak ona podpisująca powinna wolę narodu sejmującego”. Ponadto Linowski podkreślił nadrzędność przysięgi z 3 maja nad tą złożoną wcześniej przez Deputację, albowiem „naj-pierwszym prawem jest nagła ojczyzny potrzeba”⁵⁰. Dopiero po wezwaniu Kossakowskiego uroczyście przez króla, by podpisał konstytucję, i nakazanie tego samego mu przez sejm, uczynił to⁵¹. Kossakowski był jedynym Litwinem, który na sesji sejmu 5 maja nie udzielił poparcia ustawie rządowej, spośród tych dwa dni wcześniej przed tym się wzbraniających z obawy o utrzymanie odrębności Litwy⁵².

W czasie obrad Sejmu Czteroletniego wielokrotnie dochodziło do kolizji interesów państwa i Kościoła. Stawiało to biskupów-senatorów, do których należał także Kossakowski, przed koniecznością wyboru: czyje interesy mają w tym momencie reprezentować: Kościoła czy państwa? Wydaje się, że Kossakowski takiego dylematu nie miał, przedkładając bowiem karierę polityczną nad duchowną, kierował się na ogół własnym interesem, tym, co dla niego było najlepsze⁵³.

Był także uczestnikiem dwóch najbardziej znanych polskich konfederacji doby stanisławowskiej — barskiej i targowickiej⁵⁴. O ile w pierwszej z nich, konfederacji barskiej, o czym wspominałem, udział jego przeszedł bez echa, o tyle w drugiej — targowickiej — negatywnie oddziałuje na ocenę jego osoby do dziś.

Mimo że był jednym z sygnatariuszy Konstytucji 3 maja, nie przeszkadzało mu to, by 27 kwietnia 1792 roku jako jeden z pierwszych trzynastu sygnatariuszy podpisać w Petersburgu akt konfederacji targowickiej. Przystąpił do niej z pełnym przekonaniem, konsekwentnie realizując swoje dotychczasowe poglądy polityczne. Następnie, kierując się interesem rodzinnym, zawiązał konfederację dla Wielkiego Księstwa Litewskiego, a swojego brata okrzyknął hetmanem. Wbrew postanowieniom konstytucji uniemożliwił pełną unifikację Korony i Litwy, nie tylko zachowując, lecz nawet pogłębiając rozdział między nimi. Wraz z bratem Szymonem stał na czele targowiczian na Litwie, realnie przejmując władzę nad Litwą wspomaganą przez wojska rosyjskie. W liście do niego i biskupa Masalskiego przedstawiciel Katarzyny II hrabia Aleksander Biezbordko (kierownik Kolegium Spraw Zagranicznych) ponaglał go, by wszelkimi siłami wspierał zamach na swobody narodu. Trzeba dodać, że zachęta do tego była całkowicie

---

⁵⁰ K. Bartoszewicz, *Konstytucja 3 Maja. (Kronika dni kwietniowych i majowych w Warszawie w r. 1791)*, Warszawa 1906, s. 112; R. Butterwick, *Konstytucja 3 maja*, s. 114–115.

⁵¹ A. Zahorski, *loc. cit.*

⁵² J. Bardach, *Konstytucja 3 maja a unia polsko-litewska*, „Przegląd Historyczny” 82, 1991, nr 3/4, s. 392–393.

⁵³ E.M. Ziółek, *op. cit.*, s. 7, 25.

⁵⁴ M. Klempert, *Kossakowscy — polsko-litewski ród. Przyczynek do studium genealogicznego rodziny*, „Meritum” 7, 2015, s. 45.

zbyteczna⁵⁵. Działając pod pretekstem przywracania historycznych praw narodu litewskiego, Kossakowscy wymuszali od Wielkiego Księstwa, co tylko się dało. W zakresie dwulicowości władściwej rodzinie Kossakowskich biskup inflancki wszystkich ich przewyższał⁵⁶.

Podczas konfederacji targowickiej wydał *Uwagi nad pismem pod tytułem Uniwersał do narodu pod dniem 29 maja 1792*, będący odpowiedzią na *Uniwersał do narodu* pióra Grzegorza Piramowicza, odczytany w sejmie przez Juliana Ursyna Niemcewicza po ogłoszeniu aktu konfederacji targowickiej⁵⁷. W swoich *Uwagach* Kossakowski z jednej strony twórców Konstytucji 3 maja określił mianem „pseudoprawodawców, którzy tego biednego narodu wszystkie podeptali prawa”. Z drugiej zaś strony wielbił Katarzynę II jako „najmędrszą i najcnotliwszą monarchinię”, która „łotrom sejm składającym zemstę swoją zapowiada”⁵⁸. Służył także bez zastrzeżeń Rosji do tego stopnia, że oczekując dobrej zapłaty, myślał o przyłączeniu do niej Litwy, a może i całej Polski. Realizując swe separatystyczne wobec Polski dążenia, Kossakowski doprowadził do podziału Komisji Skarbowej i przeniesienia nowo utworzonej Komisji litewskiej do Wilna. Również z Komisji Edukacji Narodowej wyodrębnił Komisję Edukacji litewską, bo chciał „być prezesem nie edukacji, ale dóbr edukacyjnych na Litwie” (jak powiedział Niemcewicz). Kasa Komisji stała się prywatną kasą Kossakowskich⁵⁹. Jak widać, chodziło o pieniądze, a nie o dobro oświaty na Litwie. Przykład Adama Ponińskiego był zaraźliwy. Podobne pobudki kierowały Kossakowskim podczas prac w sejmie grodzieńskim, w którym wziął udział głównie po to, by wymóc przekazanie mu dóbr biskupstwa krakowskiego, co też osiągnął⁶⁰.

W okresie konfederacji targowickiej biskup inflancki wraz ze swoim bratem Szymonem w praktyce zarządzali Litwą, dopuszczając się wielu gwałtów. Swoje bezprawne działania próbowali między innymi zalegalizować, wydając tak zwane sancity, czyli formalnie dekrety mające moc prawną i stanowiące prawo przynajmniej do czasu zwołania sejmu. Wydawane arbitralnie, bez żadnej kontroli spoza najważniejszych postaci Generalności targowickiej, którymi na Litwie byli Kossakowscy⁶¹, uczyniły z Rzeczypospolitej miejsce do bogacenia się nielicznej

⁵⁵ T. Soplica, *op. cit.*, s. 14, 224.

⁵⁶ W. Smoleński, *Konfederacja targowicka*, Kraków 1903, s. 22; R. Butterwick, *Konstytucja 3 maja*, s. 155.

⁵⁷ Poza tym, że obydwoj byli założycielami Zgromadzenia Przyjaciół Konstytucji Rządowej, byli także związani z Komisją Edukacji Narodowej. Niemcewicz był jej członkiem, a Piramowicz sekretarzem Towarzystwa do Książ Elementarnych.

⁵⁸ M. Rutkowska, *op. cit.*, s. 372.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 375; A. Zahorski, *loc. cit.*

⁶⁰ E.M. Ziółek, *op. cit.*, s. 55.

⁶¹ Michał Zaleski, marszałek konfederacji brzesko-litewskiej, pisał o tym wprost, że Generalność Litewska z „jednej Familii [Kossakowskich się] złożyła i wpisano w akta, kogo chciano”. Faktycznie spośród 62 konsyliarzy Generalności Litewskiej ośmiu wywodziło się z rodu Kossakowskich; D. Rolnik, *Michał Zaleski — moralne dylematy targowiczana. O postawie politycznej*

grupy osób niegodnych imienia obywatela Rzeczypospolitej, a ponadto istotnie ograniczały wolności szlacheckie, dla których jakoby konfederacja się zawiązała. Początkowo cel ich wydawania był polityczny, dzięki nim Generalność sprawowała władzę w kraju i skłaniała osoby wobec niej niepokorne do uznania swoich rządów. Kossakowscy traktowali je jako nagrody dla wiernych bądź starali się, nadając je bliskim im osobom, pozyskać ich poparcie. Z czasem równie ważny stał się cel fiskalny dekretów konfederackich. Dzięki nim szczególnie biskup Kossakowski niepomniernie się wzbogacił. W sumie, umiejętnie posługując się możliwościami prawnymi, które dawała konfederacja, Kossakowscy w tym czasie powiększyli swój majątek o 2,5 mln złotych⁶². Oburzony krytyką wydawanych sancitów, szczególnie tych indywidualnych, mówił, że: „złość ludzka z potwarzą, opowiada o dwóch tysiącach sancitów, a to tak, że niektóre osoby, po kilkanaście sancitów dla siebie wyrobiwszy, nie mają jednak z nich trzech groszy profitu”⁶³. Za pomocą sancitów Litwa była terroryzowana przez „Kossakowskich” i związanych z nimi ludźmi. Każdy, kto im nie uległ, mógł narazić się na oskarżenie o bunt „w duchu 3 maja”. Osoby związane z wydawaniem sancitów i je biorące oceniano bardzo surowo, a najwięcej krytycznych ocen w tym względzie zebrali Kossakowscy, których ambicje znacznie jednak przerosły ich możliwości. Politykę „sancitów” prowadzoną przez konfederację targowicką, szczególnie na Litwie, wykorzystali Rosjanie, którzy w pewnym momencie poczuli się na jej ziemiach zupełnie bezkarni, jako że odpowiedzialność za ich czyny spadała na Kossakowskich — zgodnie z prawami Rzeczypospolitej sięgającymi XVI wieku działania przywódców konfederacji kwalifikowały się jako zdrada stanu⁶⁴.

Po drugim rozbiórze Kossakowski związał się z ambasadorem rosyjskim Osipem Igelströmem i z jego pomocą wpływał na prace reaktywowanej Rady Nieustającej, a także doprowadził do zniesienia wielu ustaw wcześniej przyjętych przez Sejm Wielki, kończąc w ten sposób zapoczątkowany jesienią 1792 roku proces dekonstrukcji porządku wprowadzonego przez ten sejm⁶⁵. Pod względem prawnym Kossakowscy na sejmie grodzieńskim chcieli powrotu do ustawodawstwa z 1775 roku, a nawet z 1717 roku. Apelowanie o uszanowanie praw narodu i reformę praw dla rządu było stałym motywem argumentacji Kossakowskiego, wielokrotnie sprzeciwiającego się projektom nowych ustaw, nad którymi miał

---

marszałka konfederacji targowickiej województwa brzesko-litewskiego w latach 1788–1793, „*Wielki Stare i Nowe*” 3, 2003, s. 102.

⁶² K. Michaluk, *Upadek u szczytu kariery. Ostatnie lata Józefa Kazimierza Kossakowskiego (1792–1794)*, „*Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne*” 13, 2017, nr 2, s. 33.

⁶³ D. Rolnik, *Prawo na rozdrożu. O działaniach „prawnych” i sancitach konfederacji targowickiej (1792–1793)*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. 1, red. M. Mikołajczyk *et al.*, Białystok-Katowice 2010, s. 496–498, 501.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 503–504; R. Butterwick, *Konstytucja 3 maja*, s. 151.

⁶⁵ E.M. Ziółek, *loc. cit.*; K. Michaluk, *Upadek u szczytu kariery*, s. 36.

okazję pracować, będąc senatorem⁶⁶. W dużej mierze wynikiem prowadzonej przez braci Kossakowskich polityki, pragnących pełnej hegemonii na Litwie, było także wyrażone na sejmie grodzieńskim dążenie do całkowitego wyodrębnienia Wielkiego Księstwa od Korony⁶⁷.

Na sejmie w Grodnie w 1793 roku został zatwierdzony przede wszystkim drugi rozbiór Polski, Kossakowski został mianowany przez króla Stanisława Augusta członkiem deputacji do traktowania z posłem rosyjskim Jakobem Sieversem warunków układu. Odegrał on niezwykle ważną rolę w dziele legalizacji rozbioru Polski. Sejm ten, zdaniem Sieversa, trwał tak długo, ponieważ przyczyniło się do tego warcholstwo członków konfederacji, a zwłaszcza przewodzących konfederacji litewskiej braci Kossakowskich⁶⁸. Kossakowscy wyróżniali się na tle tego sejmu, którego przeważająca większość członków składała się z niewątpliwych zwolenników Rosji. Zwątpiwszy w przyszłość ojczyzny, nadzieję na jej uratowanie widzieli oni tylko w ewentualnym połączeniu z Rosją. W związku z tym gotowi byli ustąpić Rosji część Rzeczypospolitej, by uratować resztę. Jedyne Kossakowscy znacznie dalej szli w tym względzie, kilkakrotnie proponując Katarzynie II dobrowolne wcielenie całej Polski (sic!) do państwa rosyjskiego⁶⁹. Sievers, z którym współpracował Kossakowski, wystawił mu jedną z najbardziej krytycznych opinii: „Biskup w ogólności uchodził za najnikczemniejszego człowieka na Litwie, jeżeli go w tym hetman [brat Kossakowskiego — J.K.] nie wyprzedzi”⁷⁰.

Skala nadużyć i niszczącej działalności targowiczana, którym przewodzili Kossakowscy, była tak duża, że doprowadziła do starć między nimi a Sieversem. Ambasador rosyjski nie chciał bowiem tak osłabionej Rzeczypospolitej pod patronatem Rosji. By do tego nie dopuścić, doprowadził do rozwiązania konfederacji targowickiej, którą zastąpiono konfederacją grodzieńską. Powrót do łask Kossakowskich nastąpił, gdy ambasadorem rosyjskim po zamknięciu sejmu grodzieńskiego został Igelström. Reaktywowana Rada Nieustająca, której prace kontrolował, sprzyjała poczynaniom Kossakowskich. Spełniając życzenie Katarzyny II odnośnie do zmiany ustaw przyjętych na sejmie grodzieńskim, „nowe” opracowali Kossakowscy, przywracając większość ustaw targowickich, nie zapominając przy tym o swoich prywatnych interesach⁷¹.

Inaczej rolę braci Kossakowskich w tych wydarzeniach przedstawił sto lat później spokrewniony z nimi Stanisław Kazimierz Korwin-Kossakowski, pisząc:

⁶⁶ M. Rutkowska, *op. cit.*, s. 370.

⁶⁷ J. Malec, *Sejm grodzieński 1793 roku a unia polsko-litewska*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. K. Iwanicka, M. Skowronek, K. Stembrowicz, Warszawa 1996, s. 149.

⁶⁸ K. Zienkowska, *Stanisław August Poniatowski*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2004, s. 397.

⁶⁹ L. Wegner, *Sejm grodzieński ostatni. Ustęp od 26 sierpnia do 23 września 1793*, Poznań 1866, s. 243.

⁷⁰ K. Michaluk, *Upadek u szczytu kariery*, s. 38.

⁷¹ M. Rutkowska, *op. cit.*, s. 375.

W takim to stanie rozpaczliwym kraju rozpoczyna się główna rola polityczna dwóch braci Kossakowskich: Józefa biskupa inflanckiego i Szymona hetmana w. litewskiego. Dotychczas duszą całej tej konfederacji byli: Szczęsny Potocki i Seweryn Rzewuski; obecnie rola ta przechodzi przeważnie w ich ręce, a przyznać należy, że w rozpaczliwszem położeniu ojczyzna nasza nie znajdowała się w najgroźniejszych nawet chwilach panowania Jana Kazimierza. Kraj zalany wojskiem obcym, podminowany łożami masońskimi przez Kołłątaja i jego agentów. [...] Jeśli zdołają Kossakowscy wyratować ojczyznę, sława im wiekopomna; jest nie potrafią wyprowadzić jej z rozpaczliwego położenia, staną się tymi kozłami ofiarnymi, którzy za wszystko i za grzechy wszystkich pokutować będą. Pojęli oni to sami, lecz się nie wahali, ani chwili. Czyniąc co tylko było w ich mocy, aby nie dopuścić rozbioru kraju, starali się utargować, w miarę możliwości, od Rosji ocalenie reszty ojczyzny⁷².

Trudno jednak się zgodzić z tą oceną postawy braci Kossakowskich, całkowicie pomijającą ich wcześniejsze zgubne dla Rzeczypospolitej działania.

Wydaje się, że jedynie odnośnie do art. 4 Konstytucji, przewidującego oddanie chłopów pod opiekę prawa i rządu krajowego, Kossakowski się w pełni zgadzał i wyraźnie, i bezkompromisowo występował w ich obronie. Sprzeciwiał się nakładaniu na nich nowych podatków oraz opowiadał za możliwością odwoływania się przez nich do sądów niepatrymonialnych. Podkreślał bowiem, że pan może być rozjemcą między poddanymi, ale nie może być sędzią między sobą i poddanymi⁷³. W zakresie poprawy sytuacji poddanych Kossakowski wysuwał podobne propozycje jak inni polscy fizjokraci (Józef Wybicki, Ignacy Krasicki)⁷⁴. Propozycje te miały jednak ograniczony zasięg, odnosiły się bowiem wyłącznie do jego posiadłości i miały na celu zwiększenie jego dochodów. W literaturze przy tym podkreślano, że jego głębokim teoretycznym przemyśleniom na temat fizjokratyzmu zaprzeczały jego działania sprzeczne z nimi⁷⁵. Potwierdzeniem tego mogą być jego poglądy nawiązujące do art. 4 Konstytucji wyrażone głównie w jego pracy *Spowiedź polityczna, albo wyznanie polityczne przekonania*, w której pisał między innymi, że „owe ogólne wyrazy opieki rządowej nad poddaństwem”, a także przyznanie „wolności każdemu przychodniowi do wszelkich dostojęństw niszczy prawo własności, podnieca bunt, znikczemnia klejnot szlachectwa”. Kossakowski ujawnił tym samym swoje wyjątkowo nieprzychylnie stanowisko odnośnie do wszelkich innowacji w stosunkach obywatelskich i społecznych. W swej krytyce w tym zakresie szedł dalej niż inni⁷⁶.

Po wybuchu insurekcji kościuszkowskiej dnia 17 kwietnia 1794 roku na rozkaz lewicy powstańczej biskup Kossakowski, spośród targowiczian, został aresztowany — przez kasztelana żarnowskiego Szydłowskiego — jako pierwszy pod zarzutem dopuszczenia się czynnej zdrady i uwięziony w Arsenale. Stało się to tak szybko, że nie zdołał schronić się do pobliskiego poselstwa szwedzkiego,

⁷² S. Korwin, *Trzeci Maj i Targowica. Materiały do dziejów ostatniego stulecia Rzeczypospolitej Polskiej*, Kraków 1890, s. 64.

⁷³ E.M. Ziółek, *op. cit.*, s. 171–172.

⁷⁴ A. Grześkowiak-Krwawicz, *op. cit.*, s. 187.

⁷⁵ E.M. Ziółek, *op. cit.*, s. 53–54.

⁷⁶ R. Lis, *loc. cit.*

w którym gen. Johan Christopher Toll otoczył opieką wielu targowiczian⁷⁷. Następnie dnia 9 maja został razem z hetmanem wielkim koronnym Piotrem Ożarowskim i marszałkiem Rady Nieustającej Józefem Ankwiczem przekazany przez Radę Zastępczą Tymczasową pod jurysdykcję Sądu Kryminalnego dla Warszawy i Księstwa Mazowieckiego, który po kilku godzinach wydał wyrok skazujący ich na karę śmierci przez powieszenie z natychmiastowym wykonaniem. Jako jedni z trzech szubieniczników, których od szubienicy nie zdołał uratować naczelnik insurekcji, Ożarowski i Ankwicz zostali powieszani przed ratuszem na Rynku Starego Miasta⁷⁸, Kossakowski zaś na Krakowskim Przedmieściu naprzeciw kościoła Bernardynów w Warszawie. Przed wykonaniem wyroku sakrę biskupią zdjął z niego ksiądz A. Malinowski (biskup cyneński), po uprzednim zawiadomieniu o tym nuncjusza papieskiego⁷⁹.

Kossakowski zapewne takiego obrotu sprawy się spodziewał na wieść o tym, co spotkało jego brata hetmana wielkiego litewskiego Szymona Kossakowskiego, który po wybuchu 23 kwietnia 1794 roku insurekcji w Wilnie został aresztowany, a następnie dwa dni później skazany na karę śmierci i powieszony. Nie było to także zaskoczeniem dla jego wuja, hetmana polnego litewskiego Józefa Zabięłły, który także razem z nim został skazany. Natomiast na podstawie rezolucji Rady Zastępczej Tymczasowej z 22 kwietnia 1794 roku majątek Kossakowskiego uległ sekwestrowi i został przejęty na „na obronę ojczyzny konieczną”⁸⁰. Dramatyczne wydarzenia, które doprowadziły do upadku państwa polskiego, stanowiące niewątpliwie najmocniejszy akcent w życiu Kossakowskiego, zdecydowały o jego pośmiertnej niesławie⁸¹.

Mateusz Klempert, pisząc o rodzinie Kossakowskich, stwierdził, że „o wielkości danego rodu świadczą czyny ich przedstawicieli” i że według zachowanych informacji Kossakowski był dobrym ziemianinem⁸². Nie za to jednak, że był dobrym ziemianinem, spotkała go najwyższa kara, lecz za czyny, które nie tylko jemu nie przysporzyły chwały, ale także jego rodowi. Na jego obronę nie da się nawet powołać argumentów podnoszonych odnośnie do innych osób, które przystąpiły do konfederacji targowickiej. Na ich obronę powoływano się na wcześniejsze dokonania na polu organizacyjnym i reformatorskim, niejednokrotnie w duchu oświeceniowym, które przekreślili, dopuszczając się zdrady interesów ojczyzny⁸³.

⁷⁷ W. Tokarz, *Insurekcja warszawska (17 i 18 kwietnia 1794 r.)*, Lwów 1934 [Warszawa 2017], s. 199.

⁷⁸ J. Łojek, *Ludzie Komisji Edukacji Narodowej*, [w:] *idem, Wokół sporów i polemik. Publicystyka historyczna*, Lublin 1991, s. 76.

⁷⁹ M. Klempert, *loc. cit.*

⁸⁰ A. Zahorski, *op. cit.*, s. 271.

⁸¹ M. Rutkowska, *op. cit.*, s. 356.

⁸² M. Klempert, *op. cit.*, s. 41, 45.

⁸³ W. Bednaruk, *Kościół katolicki w Polsce wobec społeczeństwa w okresie Oświecenia*, [w:] *Kościół a naród i państwo w perspektywie 1050. rocznicy chrztu Polski. Historia i terażniejszość*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, I. Dosz, Lublin 2017, s. 80.

Bibliografia

- Bardach J., *Konstytucja 3 maja a unia polsko-litewska*, „Przegląd Historyczny” 82, 1991, nr 3/4.
- Bartoszewicz K., *Konstytucja 3 maja. (Kronika dni kwietniowych i majowych w Warszawie w r. 1791)*, Warszawa 1906.
- Bednaruk W., *Kościół katolicki w Polsce wobec społeczeństwa w okresie Oświecenia*, [w:] *Kościół a naród i państwo w perspektywie 1050. rocznicy chrztu Polski. Historia i terażniejszość*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, I. Dosz, Lublin 2017.
- Butterwick R., *Konstytucja 3 maja. Testament Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Warszawa 2021.
- Butterwick R., *Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788–1792*, Kraków 2012.
- Danilczyk A., *Afera Dogmurowej a konsolidacja opozycji antykrólewskiej w latach 1785–1786*, „Kwartalnik Historyczny” 111, 2004, nr 4.
- Darowski A., *Wstęp*, [w:] *Pamiętniki Józefa Kossakowskiego biskupa inflanckiego 1738–1788 z portretem*, wyd. A. Darowski, Warszawa 1891.
- Dolinskas V., *Simonas Kosakovskis. Politinė ir karinė veikla Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1763–1794*, Vilnius 2003.
- Grześkowiak-Krwawicz A., *O formę rządu czy o rząd dusz? Publicystyka polityczna Sejmu Czteroletniego*, Warszawa 2000.
- Jusupović M., *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabielów w latach 1733–1795*, Warszawa 2014.
- Kalinka W., *Sejm Czteroletni*, t. 1–2, Warszawa 1991.
- Kasabuła T., *Ignacy Massalski biskup wileński*, Lublin 1998.
- Klempert M., *Kossakowscy — polsko-litewski ród. Przyczynek do studium genealogicznego rodziny*, „Meritum” 7, 2015.
- Konopczyński W., *Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej*, Kraków 1917.
- Konopczyński W., *Konfederacja barska. Przebieg, tajemne cele i jawne skutki*, t. 2, Poznań 2017.
- Koredczuk J., *Stosunek biskupa Ignacego Krasickiego do reform polityczno-prawnych w Polsce doby stanisławowskiej*, „Prawo. Studia Historycznoprawne” 332, 2021.
- Korwin S., *Trzeci Maj i Targowica. Materiały do dziejów ostatniego stulecia Rzeczypospolitej Polskiej*, Kraków 1890.
- Lewandowska-Malec I., *Sejmy nadzwyczajne w dziejach polskiego parlamentaryzmu*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 10, 2007.
- Lis R., *Od pochwały „demokracji szlacheckiej” do krytyki „rządu monarchiczno-demokratycznego”. Konfederacja targowicka a tendencje rozwojowe szlacheckiego republikanizmu*, „Politeja” 55, 2018, nr 4.
- Łojek J., *Ludzie Komisji Edukacji Narodowej*, [w:] J. Łojek, *Wokół sporów i polemik. Publicystyka historyczna*, Lublin 1991.
- Łojek J., *Portret podskarbiego*, [w:] J. Łojek, *Wokół sporów i polemik. Publicystyka historyczna*, Lublin 1991.
- Łojek J., *Wokół sporów i polemik. Publicystyka historyczna*, Lublin 1991.
- Malec J., *Polska myśl administracyjna XVIII w.*, Kraków 1986.
- Malec J., *Sejm grodzieński 1793 roku a unia polsko-litewska*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. K. Iwanicka, M. Skowronek, K. Stembrowicz, Warszawa 1996.
- Michaluk K., *Kariera ks. Józefa Kazimierza Kossakowskiego po upadku konfederacji barskiej*, „Studia Elckie” 19, 2017, nr 2.
- Michaluk K., *Polityka i orientalne inspiracje w czasach Sejmu Wielkiego na przykładzie Rozmowy Solona z Kadym biskupa Józefa Kazimierza Kossakowskiego*, „Studia Pelplińskie” 2017.
- Michaluk K., *Upadek u szczytu kariery. Ostatnie lata Józefa Kazimierza Kossakowskiego (1792–1794)*, „Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne” 13, 2017, nr 2.

- Obertyński Z., *Litewskie plany polskich kapucynów*, „Ateneum Kapłańskie” 14, 1939, z. 1.
- Pasztor M., *Hugo Kolltąj na Sejmie Wielkim w latach 1791–1792*, Warszawa 1991.
- Rolnik D., *Michał Zaleski — moralne dylematy targowiczana. O postawie politycznej marszałka konfederacji targowickiej województwa brzesko-litewskiego w latach 1788–1793*, „Wiek Stare i Nowe” 3, 2003.
- Rolnik D., *Prawo na rozdrożu. O działaniach „prawnych” i sancjach konfederacji targowickiej (1792–1793)*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. I, red. M. Mikołajczyk, J. Ciąwa, P. Fiedorczyk, A. Stawarska-Rippel, T. Adamczyk, A. Drogoń, W. Organiściak, K. Kuźmich, Białystok-Katowice 2010.
- Rutkowska M., *Józef Kazimierz Korwin Kossakowski (1738 – 1794)*, [w:] *Pisarze polskiego oświecenia*, t. 2, red. T. Kostkiewiczowa, Z. Goliński, Warszawa 1994.
- Smoleński W., *Konfederacja targowicka*, Kraków 1903.
- Smoleński W., *Publicyści anonimowi z końca wieku XVIII*, „Przegląd Historyczny” 14, 1912, z. 2.
- Soplica T. [Wolański A.], *Wojna polsko-rosyjska 1792 r.*, t. 2. *Kampanja litewska*, Poznań 1922.
- Stroynowski A., *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź 2005.
- Szczygielski W., *Krytyka parlamentarna Rady Nieustającej w początkach obrad Sejmu Wielkiego a problem konstytucyjnej reformy władz wykonawczych państwa*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2, 2003, nr 2.
- Tokarz W., *Insurekcja warszawska (17 i 18 kwietnia 1794 r.)*, Lwów 1934 [Warszawa 2017].
- Wegner L., *Sejm grodzieński ostatni. Ustęp od 26 sierpnia do 23 września 1793*, Poznań 1866.
- Zahorski A., *Kossakowski Józef Kazimierz h. Ślepowron, przydomek Korwin (1738–1794), biskup inflancki, pisarz, targowiczanie*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 14, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968–1969.
- Zienkowska K., *Stanisław August Poniatowski*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2004.
- Ziółek E.M., *Biskupi senatorowie wobec reform Sejmu Czteroletniego*, Lublin 2002.

The Stance of Bishop Józef Kazimierz Kossakowski towards the Polish Political and Legal Reforms of the Stanislavic Period

Summary

Józef Kazimierz Kossakowski is one of the best-known figures in the Polish ecclesiastical hierarchy, but, regrettably, he is also one of the most critically assessed. Being exceptionally gifted, he used his talents exclusively for personal and family benefits. Having great political aspirations, he tied their fulfillment with the support of Russia, its successive ambassadors in Warsaw (especially Otto Stackelberg, to whom he owed much). He became a supporter of Russia's interests in the Polish-Lithuanian Commonwealth, remaining such until his death, one of the most subservient Polish politicians towards the Russian ambassadors. The decisions made by Kossakowski in 1772–1781 influenced the gradation of his future goals. After he became Bishop of Livonia he took a seat in the Senate, with an increasingly important role in it. His activism increased in particular as the Four-Year Sejm began its deliberations. Despite his seemingly good relations with the King, he vehemently opposed all proposals for reform, revealing his exceptionally adamant stance in this regard. As a senator, he spoke out against the reform party and the Constitution of 3 May 1791, because,

like his family, he belonged to the fanatical proponents of gentry republicanism. He was among the most active leaders of the political opposition, flooding the country with hundreds of political writings opposing the reforms of the Four-Year Sejm. Appeals for respecting the rights of the people and reform of laws made for the government were a constant theme of Kossakowski's arguments, who repeatedly opposed the bills for new laws which he had the chance to work on while he was a senator. His anti-reform stance intensified during the period of the Targowica Confederation and the Sejm of Grodno. During this time, the Livonian bishop and his brother Szymon practically ruled Lithuania, committing many violations. The result of the Kossakowski brothers' policies, wanting full state hegemony in Lithuania, was also the aspiration expressed at the Sejm of Grodno for the complete separation of the Grand Duchy from the Crown. The dramatic events that led to the collapse of the Polish state, which were undoubtedly the single strongest highlight in Kossakowski's life, determined his posthumous infamy, which primarily consisted of his personal traits. In terms of the two-facedness peculiar for the Kossakowski family, the Livonian bishop exceeded them all.

Keywords: Livonian bishop, Józef Kazimierz Kossakowski, Targowica Confederation, Constitution of 3 May 1791, Russia, Four-Year Sejm, Sejm of Grodno.

Bischof Joseph Kasimir Kossakowskis Verhältnis zu den politischen und rechtlichen Reformen in Polen der Stanislaw-Zeit

Zusammenfassung

Joseph Kasimir Kossakowski ist ein der bekanntesten Vertreter der polnischen kirchlichen Hierarchie, jedoch zugleich, leider, ein der meist kritisch beurteilten. Selbst sehr talentiert, nutzte er seine Gaben ausschließlich dazu, persönliche und familiäre Nutzen zu ziehen. Um seine großen politischen Aspirationen zu erfüllen, unterstützte er Russland und ihre Botschafter in Warszawa, insbesondere den Otto von Stackelberg. Er wurde, und blieb bis zum Tode, zum Befürworter der Interessen Russlands in Polen, zu einem der meistverkauften den russischen Botschaftern der polnischen Politiker. Die Entscheidungen Kossakowskis, die er in den Jahren 1772-1781 traf, beeinflussten die Abstufung seiner Zukunftspläne. Nachdem er zum Bischof von Livonien bestellt wurde, bekam er einen Platz im Senat und spielte dort immer größere Rolle. Seine Aktivität ist wesentlich intensiver geworden, als der Vierjährige Sejm zu tagen begann. Trotz seiner scheinbar guten Beziehungen zum König, widersetzte er sich allen Reformvorschlägen und offenbarte eine besonders starke Gegenstellung. Als Senator tritt er gegen die Befürworter der Reform und der Verfassung vom 3. Mai auf, da auch er, ähnlich wie seine Familie, zu fanatischen Theoretikern des Adelsrepublikanismus gehörte. Kossakowski war ein der aktivsten Führer der politischen Opposition, die intensiv gegen den Vierjährigen Sejm agierte. Die Apelle, die Rechte des Volkes zu achten und die Befugnisse der Regierung zu reformieren wurden zum Dauermotiv der Argumentation von Kossakowski, der immer wieder Einspruch gegen die Gesetzesentwürfe erhob, an denen er als Senator auch selbst arbeiten konnte. Seine Reformfeindlichkeit verstärkte sich während der Konföderation von Targowica und des Sejms von Grodno. Zusammen mit seinem Bruder Simon [Szymon] regierte der Bischof von Livonien über Litauen. Sie strebten es an, dort volle Hegemonie zu genießen und das Großfürstentum vollständig von der Krone abzutrennen, was während des Sejms von Grodno zum Ausdruck kam. Die dramatischen Ereignisse, die zum Zusammenbruch des polnischen Staates führten, markierten sehr stark das Leben von Kossakowski, sie entschieden über seinen Nachverruf, der vor allem auf

seine Charaktermerkmale zurückzuführen ist. Die Heuchelei sollte für die Kossakowski Familie charakteristisch sein, aber hier „galt der Bischof im allgemeinen als der niederträchtigste Mensch in Litauen, wenn ihm der Hetman [sein Bruder] nicht zuvorgekommen war“.

Schlüsselwörter: Bischof von Livonien, Joseph Kasimir Kossakowski [Józef Kazimierz Kosakowski], Konföderation von Targowica, die Verfassung vom 3. Mai 1791, Russland, der Vierjährige Sejm, Sejm von Grodno.